

OLIV TA'LIMDA ALOHIDA EHTIYOJLI TALABALARNI IJTIMOIY-PEDAGOGIK QO'LLAB-QUVVATLASHDA TYUTORLIK INSTITUTINING O'RNI

Ahmadova Gulbodom Komiljon qizi
Buxoro davlat texnika universiteti tyutori

Annotatsiya: Mazkur tezisda oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan talabalarni ijtimoiy-pedagogik qo'llab-quvvatlashda tyutorlik (akademik murabbiylik) faoliyatining o'rni va ahamiyati yoritilgan. Tadqiqotda inklyuziv ta'lim sharoitida tyutorlarning funksional vazifalari, ularning talabalarni oliy ta'lim tizimiga va ijtimoiy muhitga adaptatsiya qilishdagi roli hamda tyutorlar uchun zarur bo'lgan inklyuziv-pedagogik kompetensiyalar tahlil qilingan. OTM amaliyotiga tyutorlik yordamining adaptiv modelini joriy etish bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar. Inklyuziv ta'lim, alohida ta'lim ehtiyojlari, tyutorlik instituti, ijtimoiy-pedagogik adaptatsiya.

Kirish. Bugungi kunda oliy ta'lim tizimini modernizatsiyalash sharoitida inklyuziv ta'lim muhitini yaratish, ya'ni jismoniy yoki psixologik imkoniyati cheklangan, alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan yoshlarning sifatli ta'lim olishini ta'minlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib kelmoqda. Mamlakatimizning oliy ta'lim muassasalarida kredit-modul tizimiga o'tilishi bilan bir qatorda tyutorlik (akademik murabbiylik) instituti yo'lga qo'yildi. Biroq amaliyotda tyutorlarning faoliyati ko'p hollarda faqat ma'muriy va tashkiliy ishlar bilan cheklanib qolmoqda. Vaholanki, tyutorlik instituti oliy ta'limda inklyuziv muhitni shakllantirish, alohida ehtiyojli talabalarni akademik va ijtimoiy hayotga moslashtirish jarayonidagi eng asosiy bo'g'in bo'lish salohiyatiga ega.

Tadqiqot maqsadi. Oliy ta'lim muassasalarida alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan talabalarni tizimli ijtimoiy-pedagogik qo'llab-quvvatlashda tyutorlik faoliyatining pedagogik-psixologik modelini ishlab chiqish va ilmiy-metodik jihatdan asoslash.

Tadqiqot usullari. Tadqiqot jarayonida tizimli yondashuv, qiyosiy-pedagogik tahlil, oliy ta'lim muassasalari tyutorlari va alohida ehtiyojli talabalari o'rtasida so'rovnomalar o'tkazish hamda pedagogik modellashirish usullaridan foydalanildi. Inklyuziv muhitda tyutorlik faoliyatini tashkil etishda xalqaro tajriba (AQSH, Buyuk Britaniya va Yevropa Ittifoqi tajribasi) va "Universal Ta'lim Dizayni" konsepsiyasi metodologik asos qilib olindi.

Kutilayotgan natijalar va tahlil. Oliy ta'limda alohida ehtiyojli talabalarni muvaffaqiyatli integratsiya qilish ko'p jihatdan tyutorning o'ziga xos funksional obrazini qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi. Tadqiqot natijasida inklyuziv ta'lim sharoitida tyutorlik faoliyatining quyidagi 4 ta asosiy ijtimoiy-pedagogik funksiyasi aniqlandi va tizimlashtirildi:

1. Adaptiv-oriyentatsion funksiya: Birinchi bosqichda alohida ehtiyojli talabani oliy ta'lim binosi infratuzilmasi, o'quv xonalari joylashuvi, kutubxona va axborot-resurs markazlaridan to'siqsiz foydalanish qoidalari bilan tanishtirish.

2. Pedagogik-konsultativ funksiya: HEMIS kabi elektron ta'lim platformalaridan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish, dars jadvalini tushuntirish, fan dasturlarini o'zlashtirishda professor-o'qituvchilar va talaba o'rtasida "ko'priq" vazifasini bajarish.

3. Ijtimoiy-psixologik integratsiya funksiyasi: Guruhda sog'lom psixologik muhitni yaratish, alohida ehtiyojli talabaning tengdoshlari bilan do'stona aloqalarini o'rnatish, uning o'quv guruhidan ajralib qolmasligini ta'minlash.

4. Assistiv-texnologik qo'llab-quvvatlash: Talabaning ehtiyojiga qarab, unga kerakli yordamchi texnologiyalarni, ya'ni ko'zi ojizlar uchun ekran o'quvchi dasturlar, eshitishda muammosi borlar uchun subtitrlar qo'llashda ko'maklashish.

Ushbu funksiyalarni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun OTM tyutorlarida "inklyuziv-raqamli kompetentlik" shakllangan bo'lishi zarur. Shu maqsadda, tyutorlar uchun quyidagi tizimli model tavsiya etiladi:

-Talabaning individual ehtiyojlari va cheklovlarini o'rganish. Individual rivojlanish xaritasini tuzish;

- OTM infratuzilmasi va raqamli resurslariga moslashtirish. Talabaning mustaqil harakatlanishi va tizimga kirishini nazorat qilish;

- Fan o'qituvchilari bilan aloqa o'rnatish. O'zlashtirish ko'rsatkichlarining yaxshilanishini kuzatish;

- Madaniy-ma'rifiy tadbirlarga va to'garaklarga jalb qilish. Talabaning jamiyatda o'z o'rnini topishiga ko'maklashish.

Alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan talabalar bilan ishlaydigan tyutorlar quyidagi kompetensiyalarga ega bo'lishi lozim;

-Kognitiv kompetensiya: Inklyuziv ta'limga oid qonunchilikni, alohida ehtiyojli talabalarining psixofizik xususiyatlarini va ularning huquqlarini bilish.

Amaliy-metodik kompetensiyasi: Assistiv raqamli texnologiyalardan foydalana olish, talaba uchun Individual Ta'lim Traektoriyasini (IEP) tuzishda ko'maklashish

Shaxsiy-psixologik kompetensiya: Yuqori empatiya (hamdardlik),

bag'rikenglik (tolerantlik), sabr-toqat va muloqotga kirishuvchanlik.

Bu borada xalqaro tajribalarni o'rganadigan bo'lsak, AQSH universitetlarida "Disability Support Services" (Imkoniyati cheklangan talabalarga ko'maklashish xizmati) mavjud bo'lib, u yerda tyutorlar bilan birga Peer-Tutors (tengdosh-tyutorlar) tizimi yo'lga qo'yilgan. Ya'ni, yuqori kurs talabalari alohida ehtiyojli talabalarga ko'ngilli sifatida biriktirilar ekan. Buyuk Britaniya va Germaniya universitetlarda tyutorlar talabaga nafaqat darsda, balki talabalar turar joyida va ijtimoiy tadbirlarda hamrohlik qiluvchi "Inclusion Support Worker" (Inklyuziv qo'llab-quvvatlovchi xodim) statusiga ega hisoblanadi. Bunday tajribalarni o'rganish yoki amaliyotda qo'llash OTMlarda inklyuziv ta'lim jarayonini rivojlantirishda muhim o'rin egallaydi.

Xulosa. Oliy ta'limda alohida ehtiyojli talabalarni ijtimoiy-pedagogik qo'llab-quvvatlashda tyutorlik instituti shunchaki nazorat organi emas, balki inklyuziv muhitni harakatga keltiruvchi asosiy pedagogik drayver hisoblanadi. Tyutorlik faoliyatining samaradorligini oshirish uchun OTMlarda tyutorlarni inklyuziv pedagogika va psixologiya bo'yicha tizimli malaka oshirish kurslaridan o'tkazish, ularning ish yuklamasini optimallashtirish va amaliy metodik qo'llanmalar bilan ta'minlash zarur. Bu esa o'z navbatida mamlakatimiz oliy ta'lim tizimida "teng imkoniyatlar" tamoyilini to'liq ro'yobga chiqarishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. **O'zbekiston Respublikasining** "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. **O'zbekiston Respublikasining** "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
3. **Ibragimova G.N.** Inklyuziv ta'limni tashkil etishning pedagogik-psixologik asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
4. **Burgstahler S.** Universal Design in Higher Education: From Principles to Practice. Harvard Education Press, 2020.
6. **Gronseth S. L., & Dalton E. M.** Universal Access Through Inclusive Instructional Design. – Routledge, 2022.